

Valstybės saugumo ministerijos slaptojo darbo teorija ir praktika

IŽANGA

Valstybės saugumo ministerija (VSM), remdamasi Vokietijos vieningosios socialistų partijos (VVSP) nutarimais, privalėjo saugoti VDR nuo išorės ir vidaus „puolimų“, taip pat garantuoti jos teritorinį vientisumą ir valstybinę santvarką bei užkirsti kelią galimiems saugumo interesų pažeidimams. Todėl svarbiausia VSM užduotis buvo imtis veiksmų, kurie padėtų gauti informaciją apie tai, kas pakenktų VDR politiniu, ekonominiu, visuomeniniu ar kariniu atžvilgiu. Tokią informaciją lengviau buvo galima gauti panaudojus šiuolaikinę techniką, bet šitos pagalbinės priemonės negalėjo pakeisti žmogaus, gebančio sužinoti mintis asmenų, kuriuos VSM įtarė esant „priešais“, arba juos kaip nors paveikti. Todėl Valstybės saugumo tarnyba pačioje VDR ir už jos sienų dirbo su neoficialiais darbuotojais (ND), kurie dėl savo įsitikinimų arba kitų priežasčių buvo pasirengę slapta bendradarbiauti. Jie buvo svarbiausia „kovos su priešu“ jėga. Etatinių ir neoficialiųjų darbuotojų operatyvinį darbą VSM sutelkė į „ypatingos svarbos dalykus“, kurių vis daugėjo ir kurie saugumui bei VVSP viešpatavimui kėlė arba galėjo sukelti tikrą ar tariamą pavojų. Saugumo būklės įvertinimas turėjo didelę įtaką etatinių darbuotojų skaičiui ir ND tinklo apimčiai. 1989 m. spalį VSM dirbo maždaug 91 tūkst. etatinių darbuotojų ir apie 174 tūkst. aktyvių ND. VDR mastu tai buvo kas keturiasdešimt aštuntas pilnametis jos pilietis, oficialiai arba slapta dirbantis Valstybės saugumo ministerijai. Ypatingos svarbos ap-

dorotinių objektų, sričių, teritorijų arba asmenų galiausiai taip padaugėjo, kad slaptoji policinė veikla ėmė virsti „visa persmelkiančia kontrole“. Todėl Ministrų Tarybos sekretoriato darbuotojas Manfredas Saue-
ris, remdamasis VSM atliekamu parengiamuoju darbu, 1990 m. sausio 15 d. prie „Centrinio apvaliojo stalo“ konstatavo, kad yra sukurta „visa persmelkianti plačiųjų sluoksnių kontrolė ir didžiulis saugumo aparatas“. ND ir Valstybės saugumo ministerijos aparato bendradarbiavimas rėmėsi operatyviniais darbuotojais – 1988 m. jų buvo apie 12 tūkst., – kurie vadovavo ND ir duodavo jiems nurodymus. ND savo ruožtu privalėjo VSM operatyvinius darbuotojus laikyti Valstybės saugumo tarnybos „įsikūnijimu“, „politinio, moralinio ir dvasinio tvirtumo bei protingumo“ pavyzdžiu. Iš vadovaujančiųjų neoficialiems darbuotojams buvo reikalaujama „sąžiningai gerbti“ ND kaip „konspiratyvaus fronto kovos bendražygius“. „ND meilė darbui“ esanti „veiksmingiausias čekistinis ginklas“. Gausybė svarbių potvarkių reglamentavo neoficialių darbuotojų verbavimą ir darbą su jais. Tolesnėje analizėje daugiausia dėmesio skiriama šių norminių projektų ir praktinio operatyvinio darbo santykiui.

DIREKTYVOS

Darbo su ND direktyvos, kaip reglamentuotos tarnybinės normos, pagal 1970 ir 1980 metų „nuostatas“ turėjo didžiulę principinę reikšmę politiniam-operatyviniam Valstybės saugumo ministerijos darbui. Jų įvaldymas, kvalifikuotas pritaikymas ir tikslus vykdymas

buvo laikomi „pagrindine“ sėkmingo pavesimų užduočių įvykdymo „sąlyga“. Jose užfiksuoti nurodymai privalėjo būti „tiksliai vykdomi“. Darbo su ND direktyvų svarbą VSM tarnybinių nuostatų sistemoje rodo ir tai, kad jas galėjo išleisti tik ministras. Nors iš VSM nėra perimta jokių šeštojo ir septintojo dešimtmečio direktyvų, neabejotina, kad jos jau anuomet buvo labai svarbios ir turėjo principinę reikšmę.

Nuo VSM įkūrimo 1950 m. iki jos išformavimo galiojo penkios darbo su ND direktyvos, neminint specialiųjų direktyvų Nr. 2/68 ir Nr. 2/79, skirtų Vyriausiosios saugumo valdybos operatyviniam darbui vadinamojoje operacijos teritorijoje [Vakarų Vokietijoje, Vakarų Berlyne. – *Vert.*]. Jas visas pasirašė Erichas Mielke. Pirmąsias dvi direktyvas pasirašė ne ministras Wilhelmas Zaisseris, bet valstybės sekretorius Mielke 1950 m. rugsėjį ir 1952 m. lapkritį. Trečiąją ir visas kitas darbui su ND direktyvas Mielke išleido jau kaip ministras: 1958 m. spalį, 1968 m. sausį ir galiausiai 1979 m. gruodį. Taigi šeštajame

tikrinantys ND, aktyvaus „priešo įveikimo“ ND ir logistikos užduotis atliekantys ND.

Tam tikrų sričių saugumą užtikrinantys ND pirmiausia buvo verbuojami tokiose srityse, kuriomis, VSM nuomone, ypač domėjosi „priešas“. Neoficialių darbuotojų profesinė ar visuomeninė padėtis – pasitelkus ir turimus ryšius – galėjo jiems padėti gerai orientuotis ir daryti įtaką, savo konspiratyviu darbu prisidėti prie vidaus saugumo stiprinimo, imtis prevencinių ir profilaktinių priemonių. Pagaliau jų tikslas buvo nuodugniai įvertinti ir kontroliuoti atitinkamą sritį. Šio tipo ND ne tik rinko informaciją apie asmenis ar įvykius, bet ir aktyviai bendradarbiavo su Valstybės saugumo tarnyba vykdydami užduotis, kurių tikslas – nustatyti įstatymo pažeidimus ir imtis atitinkamų priemonių. Jie kompetentingai pritaikydavo profesines žinias, stebėjo ir pranešinėjo arba savo tarnybos vietoje vykdė VSM užduotis. Šio ND tipo kategorija nuo 1950 iki 1967 m. buvo vadinama taip: slaptasis informatorius (SI), nuo 1953 iki 1967 m. – vyriausiasis slap-

Metai	Tam tikrų sričių saugumas				„Priešo įveikimas“		Logistika
1950	SI				SD		KB
1953	SI			VSI	SD		KB
1958	SI		YPSD	VSI	SD		KB
1968	NDS	VS	YND	VND	NDI	NDP	NDK
1979	NDS	VS	YND	VND	NDA		NDK

ND funkcijų tipai

dešimtmetyje įsigaliojo trys ND direktyvos: pirmoji – vos dvejiems metams, antroji – šešeriems, o direktyva Nr. 1/58 – beveik dešimčiai metų. Direktyva Nr. 1/68 galiojo daugiau nei dvylika metų, o Nr. 1/79 – devynerius metus, iki pat VDR žlugimo. Visose jose diferencijuotai pateikiamos instrukcijos, nustatančios neoficialių darbuotojų funkcijas, bei nurodymai, kaip verbuoti ND ir dirbti su jais.

Pagal svarbiausias funkcijas galima išskirti tris ND tipus: tam tikrų sričių saugumą už-

tasis informatorius (VSI), nuo 1958 iki 1967 m. – ypatingos paskirties slaptasis darbuotojas (YPSD), nuo 1968 m. – neoficialus darbuotojas politiniam-operatyviniam išskverbimui ir veiklos srities saugumo užtikrinimui (NDS), visuomeninis saugumo bendradarbis (VSB), ypatingos paskirties neoficialus darbuotojas (YND) ir vadovaujantis neoficialus darbuotojas (VND).

ND aktyviam „priešo įveikimui“ buvo tam tikra prasme aukštos kvalifikacijos VSM

agentai. Jie buvo skiriami tiesioginiam įtariamų asmenų apdorojimui. Šio tipo ND turėjo „priešus“ tikrinti, stebėti, atskleisti jų planus, priemones ir metodus. Be to, jiems buvo pavardama rasti „priešiškos veiklos“ įrodymų ir prisidėti ją „ardant“, triuškinant arba slopinant. Šie ND – žinoma, VSM pavedimu – galėjo užmegzti ryšius su priešo žvalgybos tarnybomis. Šio tipo neoficialius darbuotojus Valstybės saugumo ministerija nuo 1950 iki 1967 m. vadino slaptaisiais darbuotojais (SD), nuo 1968 iki 1979 m. – tiesiogiai bendradarbiaujančiais neoficialiais darbuotojais apdorojant ir demaskuojant priešiška veikla įtariamus asmenis (NDI), arba vidaus apsaugos neoficialiais darbuotojais, palaikančiais ryšius su priešu operacijos teritorijoje (NDP). 1980 m. atsirado NDA: gynybos ND ryšiams su priešu arba tiesioginiam priešiška veikla įtariamų asmenų apdorojimui.

Logistikos užduotis atliekančių neoficialių darbuotojų veiklos sritis buvo labai siaura. Jie konspiratyviems ND ir operatyvinių darbuotojų susitikimams skirdavo savo kambarį, butą ar namą arba juos saugodavo. VSM ryšiui su neoficialiu darbuotoju, esančiu vadinamojoje operacijos teritorijoje – pirmiausia Vokietijos Federacinėje Respublikoje arba Vakarų Berlyne – galėjo būti panaudoti jų telefonai arba adresai. 1950–1967 m. direktyvose šio tipo agentai buvo vadinami konspiracinių butų savininkais (KB), nuo 1968 m. – neoficialiais darbuotojais ryšių sistemos konspiracijai užtikrinti (NDK) papildomai nurodant: konspiracinis butas (KB) arba konspiracinis objektas (KO), sutartinis adresas (SA), sutartinis telefonas (ST), arba saugumas (S). Neoficialūs darbuotojai tam tikrų sričių saugumui užtikrinti 1986 m. sudarė 80 proc., logistikos užduotims – 18 proc. ir aktyviam priešo įveikimui – 2 proc. visų ND.

Visose direktyvose nurodyti esminiai dalykai: kaip ieškoti neoficialių darbuotojų, juos stebėti, užmegzti su jais ryšį, užverbuoti ir įtraukti į operatyvinę veiklą. Iš esmės

verbavimo tikslas buvo surasti ND tam tikrai, jau iš anksto santykinai tiksliai apibrėžtai užduočiai vykdyti. Taigi ieškodamas būsimąjo kandidato ir jį rinkdamasis operatyvinis darbuotojas turėjo iš pradžių remtis kandidatui keliamais reikalavimais, o ne atvirkščiai, tai yra surastam ND skirti atitinkamą užduotį. Kandidato konspiratyvaus stebėjimo metu turėjo būti patikrintas jo tinkamumas, patikimumas ir sąžiningumas bei galimi slapto bendradarbiavimo motyvai. Analizė turėjo nušviesti jo biografiją, laimėjimus, elgesį, pažiūras, taip pat atskleisti interesus, poreikius ir ryšius.

Kita pakopa: vadovaujantis karininkas užmezga konspiratyvų ryšį su kandidatu; jo tikslas – gauti aktualią informaciją apie galimą ND, įgyti jo pasitikėjimą ir daryti jam tiesioginį poveikį numatyto bendradarbiavimo linkme. Jei buvo galima tikėtis teigiamo rezultato, turėjo būti pateiktas raštiškas ND vadovaujančiojo darbuotojo pasiūlymas dėl verbavimo, kuriame buvo pateikiamos svarbiausios išvados, nurodoma ND funkcijos, jo panaudojimo galimybės ir jo užverbavimo aktas. Užverbuoti kandidatai paprastai turėdavo raštu arba žodžiu pareikšti, kad yra pasirengę neoficialiai bendradarbiauti, ir pasirinkti slapyvardį. Toliau direktyvose numatyta, jog turi būti nustatytas būsimo ryšio palaikymo būdas ir pateikiama užduotis. Operatyvinis darbuotojas savo raporte turėjo išanalizuoti įpareigojamą pokalbį. Pagal tiksliai reglamentuotą administracinį metodą užverbuoti kandidatai pagaliau gaudavo ND statusą. Jie buvo nuolat slapta tikrinami, kaip atlieka savo funkciją. Tačiau ND sąvoka jiems buvo nežinoma.

ND „Stephana“ pavyzdys gali iliustruoti visą verbavimo procesą. Potsdamo apskrities valdybos 1985 m. plane įrašyta užduotis „užtikrinti saugumą“ vietos katalikų bažnyčioje. Tam reikalui turėjo būti užverbuotas neoficialus NDS kategorijos darbuotojas, kuris privalėjo atskleisti katalikų dvasininkų ketinimus, juos sukiršinti ir kontroliuoti.

Būsimoji „Stephana“ Valstybės saugumo ministerijos dėmesį pirmą kartą patraukė vienos liudininkų apklausos metu. Operatyvinis darbuotojas kapitonas Wolframas Lehmannas su ja intensyviai dirbo stebėjimo fazės metu. Tam jis paprašė VSM vidaus informacijos, išsiaiškino, kas yra jos giminės, surinko jau turimus ir dar tvarkytinus dokumentus (charakteristikas, jos tarnybinės asmens bylos kopiją, pokalbių su Potsdamo miesto taryba protokolus ir ND pranešimus apie ją). Tuo remdamasis jis parengė pokalbių ryšiui užmegzti, kurių metu įgijo jos pasitikėjimą ir kartu jau gavo pirmą operatyvinę informaciją apie Potsdamo katalikiškąjį jaunimą. Pasiūlyme ją užverbuoti jis pateikė kandidatės asmens duomenis, apibūdino ją kaip asmenybę ir savo viršininkui motyvavo užverbavimo galimybę bei įvertino turimas žinias apie kandidatę. „Stephana“ tik dėl asmeninių ryšių su visais katalikų dvasininkais ir dėl komunikabilumo, ryžto siekiant tikslo bei sąžiningumo. Jos dorumą rodė atviras pranešimų būdas, o patikimumą – tai, kad ji visada laiku atvykdavo į susitikimus. Svarbiausiu jos būsimo konspiratyvaus darbo motyvu kapitonas Lehmannas nurodė nusižengimo įstatymui „atitaisymą“ ir „bendrų interesus“. Pasiūlyme apie planuojamą verbavimo pokalbį buvo nurodyta jo data, tikslus laikas ir numatyta pokalbio eiga, taip pat nurodyta, kad numatomas raštiškas įsipareigojimas, toliau – tezės apie konspiracinių ryšių palaikymą ir užduotis, reikalaujanti sudaryti Potsdame dirbančių katalikų dvasininkų sąrašą. Lehmanno pasiūlymą užverbuoti patvirtino – taip reikalaujama direktyvoje – skyriaus vadovas. Tuo met verbavimas iš esmės vyko taip, kaip buvo planuota; tiesa, kandidatė jai vadovaujančio karininko paprašė „gerbti jos religinius jausmus“. Kontroliuoti „Stephanos“ nereikėjo, nes ji ateidavo į susitikimus ir atlikdama užduotis sąžiningai surinkdavo akivaizdžiai teisingą informaciją, kuri buvo tin-

kama naudoti. Kalbant apie darbą su ND, visose direktyvose buvo numatytos taisyklės, apibrėžiančios auklėjimą, tinkamumą, užduoties perdavimą, referavimą, kontrolę, susitikimus, ryšius ir bendradarbiavimo nutraukimą. ND auklėjimo tikslas buvo perteikti įtikinamą priešų įvaizdį ir stiprinti ryžtą atlikti užduotį, plėsti konspiracinį darbą ir ugdyti specifinius sugebėjimus. Asmeninės arba dalykinės užduotys turėjo būti paskirstytos ir papildytos detaliomis instrukcijomis. Neoficialūs darbuotojai iš pradžių turėjo pranešinėti žodžiu, paskui – raštu. Operatyviniai darbuotojai raportuose apie susitikimus turėjo aprašyti ND elgesį, išanalizuoti jo šnipinėjimo veiklos rezultatus ir pateikti nurodymus, kaip spręsti iškilusias problemas. ND sąžiningumas ir patikimumas turėjo būti reguliariai tikrinami. Susitikimai su jais būdavo rūpestingai suplanuojami, jie įvykdavo konspiraciniuose butuose ir būdavo įvertinami. Vadovaujantis karininkas turėjo nuolat palaikyti stabilius ryšius su savo ND; bet tie ryšiai dėl konspiracinių ar asmeninių priežasčių galėjo būti nutraukti, pavyzdžiui, dėl neoficialaus darbuotojo nesąžiningumo, išsikonspiravimo, neperspektyvumo arba jam atsisakius bendradarbiauti.

DIREKTYVŲ ISTORIJA

Kaip minėta, per keturis VSM istorijos dešimtmečius ND direktyvos buvo daug kartų atnaujinamos ir tapdavo vis išsamesnės bei diferencijuotesnės. Atsižvelgdama į praktinę patirtį VSM reikalavimus keisdavo, dėl to direktyvos virsdavo ir valdymo priemone, ir praktikos atspindžiu. Be to, jos turėjo atitikti ir visuomeninius pokyčius, ir pakitusias ideologines užduotis, taip pat patenkinti kiekybiškai ir kokybiškai besiplečiančios Valstybės saugumo tarnybos biurokratinius poreikius.

Pradinėje fazėje – nuo 1949 m. gegužės 1 d. iki 1950 m. spalio 21 d. – nebuvo jokių normų, reguliuojančių ND darbą. Slaptai įkur-

tas kriminalinės policijos „D komisariatas“ kaip „savarankiškas“ organas, privalantis užtikrinti „valstybės saugumą“, kartu su liaudies nuosavybės apsaugos komitetu ir Vyriausiąja liaudies ūkio apsaugos valdyba buvo perkelti į 1950 m. vasario 8 d. įsteigtą VSM. Dėmesys pirmiausia buvo nukreiptas į tarnybinio aparato formavimą. Tik 1950 m. rugsėjo 20 d. įsakymu Nr. 1 liepta parengti centralizuotos neoficialių darbuotojų apskaitos taisyklės ir darbo su jais direktyvas. Remiantis šiuo potvarkiu iki 1950 m. spalio 15 d. turėjo būti patikrinti visi neoficialūs darbuotojai ir pavadinimas „V-asmuo“ pakeistas kategorijomis slapstasis informatorius, slapstasis bendradarbis ir konspiracinio buto savininkas. Administracinė organizacinė veikla buvo naujai kuriamo apskaitos ir statistikos skyriaus reikalas; ne tokie svarbūs nurodymai, susiję su operatyvinio darbo reguliavimu, yra reglamentuojami valdybos potvarkiais. Tai iš esmės apibrėžė 1950 metų direktyva.

1952 m. liepą įvykusioje antrojoje partijos konferencijoje VVSP priėmė rezoliuciją dėl socializmo kūrimo „stiprioje valstybėje“. Paspirtinta socialistinė transformacija iš VSM reikalavo papildomų priemonių: aktyviau konspiratyviai skverbtis į visuomenę ir išplėsti personalinį saugumo aparatą, kad būtų įvykdyta užduotis „stiprinti užnugarį ir išvalyti nuo priešų“. Žinoma, ND tinklas tuomet dar neatitiko šių reikalavimų; dar buvo – taip skelbė 1980 metų vidaus analizė – „tam tikrų silpnų vietų“. Nepatenkinama operatyvinio darbo kokybė netgi 1953 m. gegužę buvo pripažinta svarbiausia problema.

1952 m. vasario 20 d. direktyvoje Nr. 21 apibendrintos jau konkrečios operatyvinės problemos. Šioje direktyvoje suformuluota ideologinė kovos su „šnipinėjimu, sabotažu, diversijomis ir griaunamąja kenkėjiška veikla Vokietijos Demokratinėje Respublikoje“ koncepcija tiesiogiai susijusi su VVSP pozicija. Direktyva gerokai susiaurino dar 1950 m. direktyvos nubrėžtas dideles inter-

pretavimo galimybes. Dabar joje buvo nuodugniai aprašyti normatyviniai darbo su ND pagrindai. Gausybė pavyzdžių ir detalių pagalbinių orientacinių nuorodų – tarkime, pavyzdys apie pasiūlymą užverbuoti – šiai direktyvai suteikė didaktinį pobūdį. Kaip valdymo priemonė ir veiksmų instrukcija ji tada buvo pritaikyta iš esmės žemo intelektualinio lygio ir nedidelę operatyvinio darbo patirtį turintiems darbuotojams. Kartu buvo pateiktos ir su 1950 metų direktyva susijusios patirties išvados, pavyzdžiui, paminėti „keli neigiami neatsakingo elgesio pavyzdžiai“. Taip atsirado nauji nurodymai ir naujos elgesio taisyklės. Ši dvipusė praktinės patirties ir naujų taisyklių sąsaja gyvavo daugiau nei keturiasdešimt metų. Atnaujintoje 1952 metų direktyvoje Nr. 21, be kita ko, atsirado įrašas, jog reikia vengti slapyvardžio „Judas“.

Administracinio techninio pobūdžio nuorodos, palyginus su 1950 metų direktyva, buvo gerokai išplėstos, taip pat atsirado tikslesni nurodymai, kaip tvarkyti bylas. Pavyzdžiui, asmens bylą buvo galima užvesti tik susitarus su ND dėl bendradarbiavimo. Bylų turinys detaliai atspindėjo jų struktūrą. Panaši buvo ir vadinamųjų darbo bylų struktūra. Pastarosiose būdavo pasiūlymo verbuoti nuorašas ir verbavimo dokumentas, tačiau pirmiausia jose turėjo būti sunumeruoti ND ranka rašyti pranešimai ir susitikimų raportai. Apskaitos ir statistikos skyrius, vėliau – XII skyrius, keičiantis ND bylomis su kitais VSM organizaciniais skyriais, iki 1952 m. buvo tik informuojamas. Nuo šiol tiesiogiai keistis bylomis reikėjo tik per šį skyrių; tai reiškė kontrolės didinimą ir biurokratinio darbo gerinimą.

Direktyvoje Nr. 21 iškeltos naujos formos praktiškai kartais buvo labai prastai įdiegiamos; tai rodo, pavyzdžiui, bandomosios užduotys operatyviniams darbuotojams. Tačiau nepaisant intensyvaus mokymo, apskritai darbo su ND kokybė lūkesčių nepateisino. Šis trūkumas įgavo didelę politinę reikšmę po liaudies sukilimo ir VVSP vadovavimo kri-

zės 1953 m. birželį. Po tų įvykių buvo nuvers-
tas valstybės saugumo ministras, nes ND tin-
klas nepateikė jokios informacijos apie ren-
gimąsi vadinamajam „fašistiniam pučui“. Dėl
to Valstybės saugumo tarnyba pasistengė pa-
didinti ND skaičių. Papildomai išplėsti šnipų
tinklą buvo tikimasi iš vadinamųjų vyriausių-
jų slaptųjų informatorių (VSI), kurie turėjo
apmokyti po 5–6 kitus ND. Iškėlus šiuos už-
davinius prasidėjo masinis verbavimas, ir
1954 m. rugpjūtį vadovaujantieji čekistai sa-
vikritiškai pripažino, kad laikantis tokio ver-
bavimo tempo „kas antras VDR pilietis“ iki
1963 m. bus vieną kartą pabuvęs ND.

„Abstrakčiai nagrinėjant“ direktyvą Nr. 21,
1953 m. rugpjūtį buvo pabrėžta, jog didžiau-
sias jos trūkumas yra susijęs su operatyviniu
darbu. Tų normų turėjo būti iš tikrųjų „laiko-
masi“ praktiškai, tačiau patikrinus nustatyta,
jog darbas su ND kaip ir anksčiau buvo ne-
patenkinamas. Todėl 1955 m. lapkritį ketinta
direktyvą „pagerinti“. Problemos sprendimas
daugiau siejamas su normatyvinių užduočių
patobulinimu, mažiau – su praktinių darbo
sąlygų gerinimu, pavyzdžiui, griežtu darbuo-
tojų kaitos arba per didelio darbo apkrovi-
mo apribojimu. 1956 m. vasarį kolegijos su-
daryta ir paties Ericho Mielke's vadovauja-
ma redakcinė komisija privalėjo per mėnesį
įvertinti jau turimus darbo komisijos pakeiti-
mų siūlymus. Tačiau tuo pat metu vykstantis
SSKP XX suvažiavimas griežtai pakoregavo
komunistinio pasaulio raidą. Su tuo susijęs
„atšilimo periodas“ ir jo poveikis Vokietijos
Demokratinei Respublikai sudrebino VVSP
viešpatystę ir Valstybės saugumo ministerijai
sukėlė stiprų nesaugumo jausmą. Diskusija
dėl ND buvo kol kas nustumta į šalį. 1957 m.
gegužę vėl prasidėję debatai sukosi apie
VVSP ir VSM kovą dėl valdžios, su ja buvo
susiję ginčai dėl pagrindinių ND darbo gai-
rių ir jo trūkumų. 1957 m. spalį nuvertus mi-
nistrą Ernstą Wollweberį žlugo ir svarbus
sprendimas: VSM operatyvinis darbas atei-
tyje turėjo būti daugiau koncentruojamas į

valdžios vidaus saugumo užtikrinimą ir ma-
žiau orientuojamas į veiklą „operatyvinėje sri-
tyje“ [t. y. užsienio žvalgybą. – *Vert.*]. Nuo šiol
ND darbo „kapitalistiniame užsienyje“ taisyk-
lės turėjo būti įtvirtintos „ypatingąją direkty-
va“. 1957 m. gruodį kolegijoje apsvarstytame
1956 m. rugpjūčio mėn. projekte tai dar ne-
buvo užfiksuota ir todėl nesiderino su naują-
ja orientacija. 1958 m. sausį jau buvo pareng-
tas naujas projektas, trūko „tik parašo“, ta-
čiau direktyva Nr. 1/58 įsigaliojo tik po aš-
tuonių mėnesių. Akivaizdu, kad Mielke jau
neskubėjo. Kai Valstybės saugumo ministe-
rijos VVSP delegatų srities konferencijoje
1958 m. birželio 3–4 d. buvo sukritikuotas
toks delsimas, jis paprieštaravo: nuosekliai
įgyvendinant 1952 m. lapkričio mėn. direk-
tyvą Nr. 21, „mūsų operatyvinis darbas page-
rėjęs šimtu procentų“. Remdamasis 1958 m.
liepą įvykusio VVS partijos V suvažiavimo
nutarimais, Mielke įsakė „nuosekliai įgyven-
dinti“ iki tol išleistas direktyvas „kaip darbo
stiliaus ir metodų pakeitimo bei pagerinimo“
sąlygą. Jis liepė patikrinti savo pirmtakų Zais-
serio ir Wollweberio tarnybinius potvarkius
ir iki 1958 m. spalio 1 d. pakeisti naujais. Su-
pažindindamas su tą dieną įsigaliojusia direk-
tyva Nr. 1/58, Mielke pabrėžė, kad ji turi tap-
ti „veiksmingu instrumentu“.

Direktyva Nr. 1/58 iš dalies atspindėjo di-
rektyvoje Nr. 21 užfiksuotą VSM patirtį.
Praktinė būtinybė ND kartkartėmis panau-
doti ir už jų gyvenamosios vietos ribų buvo
patenkinta įvedus naują „ypatingosios paskir-
ties slaptųjų darbuotojų“ (YPSD) kategori-
ją. Kiti VSM vartoti pavadinimai, pavyzdžiui,
apsaugos slaptasis informatorius (SI) arba SI
ekspertai, nebuvo tiksliau apibrėžti. Kontak-
tiniai asmenys (KA) nuostatuose buvo tik pa-
minėti ir tuo buvo apribotas jų egzistavimas,
o ND kategorijos statusas jiems nebuvo su-
teiktas. Priešingai negu 1952 metų direkty-
voje Nr. 21, buvo detalios nurodyti reikalavi-
mai ir užduotys kai kurių kategorijų ND. Skir-
snyje apie vyriausiuosius slaptuosius informa-

torius atsižvelgta į tai, jog kurį laiką galiojantis reikalavimas, kad kiekvienas iš jų užverbuotų po 10–15 ND, vargu ar kada buvo įvykdytas, todėl ši norma sumažinta iki 4–10 ND. Svarbiausia, atsižvelgus į nepatenkinamus praėjusių metų rezultatus, darbas su VSI dabar buvo ypač smulkiai reglamentuotas.

ND verbavimo instrukcijos buvo patobulintos ir pasitelkus kontrolės mechanizmą – „kandidato stebėjimui“ reikėjo sutikimo – išplėstos, o ryšio užmezgimo fazė labiau pabrėžta. Verbavimo metodus VSM papildė tik vadinamuoju „laipsnišku įtraukimu“, o nuostatas, susijusias su „pasisiūlančiais“, atmetė. Dabar asmens bylą reikėjo užvesti ne tuomet, kai kandidatas užverbuojamas, bet kai stebimas. Nesaikingai padaugėjus biurokratinių taisyklių, aiškiai ėmė daugėti ir formuliarių. Vien tik registracijai buvo naudojami trys skirtingi formuliarai, vienas iš jų – trejopos formos. Tačiau bylų perdavimo iš vieno skyriaus į kitą procesas tapo paprastesnis. Perdavimas dabar turėjo būti fiksuojamas tik viename XII skyriaus formuliare. Darbo su ND normos buvo gerokai išplėstos ir iš dalies tapo griežtesnės. Pavyzdžiui, dabar ND susitikimai „kaip taisyklė“ (o ne „geriausia“ kaip anksčiau) turėjo vykti konspiraciniuose butuose. Ryšys su ND turėjo būti „nuolatinis“, anksčiau tai nebuvo nurodyta. Apskritai ši direktyva buvo profesionalesnė, ypač dėl to, kad neliko griozdiškų didaktinių rekomendacijų, kurių direktyvoje Nr. 21 buvo labai daug.

Sienos statyba 1961 m. rugpjūčio 13 d. iš esmės pakeitė VSM darbo sąlygas. Dabar ministerijos darbas buvo daugiau orientuojamas į VDR ūkio saugumą ir jo stiprinimą. Dėl šios „pasikeitusios situacijos“ 1963 m. vasarį imta svarstyti, kaip performuluoti direktyvos Nr. 1/58 „skyrius“. Viena Mielke's vadovaujama komisija iki 1963 m. balandžio turėjo parengti projektą. Tačiau tai nebuvo padaryta. Pasibaigus politiniam „liberalizacijos periodui“, trukusiam nuo 1963 iki 1965 m., ko-

legija 1966 m. lapkritį vėl svarstė šį klausimą ir nutarė direktyvą pataisyti iki 1967 m. gegužės „atsižvelgiant į naują politinio-operatyvinio darbo patirtį“. 1967 m. birželį pateiktą projektą patvirtinti buvo delsiama, todėl ND direktyva Nr. 1/68 – ketvirtoji VSM istorijoje – įsigaliojo tik 1968 m. sausio 1 d.

Tiesioginę lemiamą reikšmę naujai direktyvos redakcijai turėjo Ulbrechto forsuojiama atsiribojimo politika vokiečių klausimu, susijusi su „socializmo įgyvendinimo“ postulatu. Dabar svarbiausias VSM uždavinys buvo apsaugoti VDR, plačiu mastu įsiskverbiant į visuomenę. Panašiai 1966 m. lapkritį skambėjo Mielke's teiginys, kad VSM turėtų „tiksliai“ žinoti, „kokios priešiškos jėgos, kokie įtartini asmenys, kokie priešai ir jo įtakai stiprinti naudojami asmenys turi būti patraukti atsakomybėn. Kiekvienas tarnybos padalinys privalo žinoti, „kas yra kas“ jo atliekamų užduočių ir veiklos srityse, taip pat teritoriniu objektų bei asmenų grupės mastu“.

Kalbant apie operatyvinį darbą, šis kontrolės išplėtimas reiškė, – taip 1971 m. kovą pasakė atsigręžęs į praeitį Mielke, – „esminį“ darbo su ND sistemos posūkį. Tam pagrindas buvo direktyva Nr. 1/68. Joje atsižvelgta į režimo atgarsius plačiuose gyventojų sluoksniuose pasibaigus sienos statybai ir pažymėta, jog „svarbiausia operatyvinės bazės išplėtimo“ sąlyga yra „darbo žmonių“ dalyvavimas sprendžiant VSM uždutis. Šios ideologinės orientacijos išraiška buvo visuomeninio saugumo darbuotojo (VSD) kategorijos atsiradimas. Šiai kategorijai priklausė išipareigoję konspiratyviai bendradarbiauti ir tam „turintys pašaukimą“ asmenys, kurių veikla turėjo užtikrinti saugumą, tvarką ir įstatymų laikymąsi; jiems taip pat buvo leista „pažangiai“ pasirodyti viešumoje. Jie turėjo atpalaiduoti ND nuo šių užduočių. Todėl Valstybės saugumo ministerija VSD laikė ne neoficialaus darbuotojo kategorija, bet savarankišku tipu; jis buvo vadinamas ND/VSD.

Kolektyvinis pavadinimas „neoficialūs darbuotojai“, kurį vartojo ne tik VSM, bet ir, pavyzdžiui, kriminalinė policija, buvo su-trumpintas ir liko ND, kurį VSM vartojo vi-
daus tikslams. Kartu buvo sugriežtinti rei-
kalavimai ir užduotys. Vadovaujantieji ND,
direktyvoje Nr. 1/58 vadinti VSI – ten jų
vaidmuo buvo ypač pabrėžiamas, – praktiš-
kai pasidarė nebe tokie svarbūs; tiek daug
užduočių vadovaujantiems ND dabar jau
nebuvo. Nurodymų kontaktiniams asme-
nims nebeliko visai. Akcentai pasikeitė: da-
bar VSM ypatingą reikšmę skyrė – priešin-
gai negu direktyvoje Nr. 1/58 – kruopščiam
savo ND kandidatų parinkimui. Metų me-
tus reklamuota įprasta taktika naudotis „lais-
vais verbavimais“, – pavyzdžiui, VVSP na-
rių įsipareigojimais, – buvo iš esmės uždraus-
ta; jos imtis buvo galima tik „pagrįstais iš-
imtinais atvejais“. Direktyvoje Nr. 1/68 atsi-
sakyta ir kelių pernelyg kategoriškų nuosta-
tų; joje vyrauja praktiniai reikalavimai: ND
pranešimai daugiau neturėjo būti kiekvieną
kartą raštiški, o vadovaujančiajam karinin-
kui nebuvo būtina iš anksto planuoti susiti-
kimus. Tačiau kiti reikalavimai pasidarė
griežtesni. Ryšiai su ND turėjo funkcionuo-
ti „tiksliai“. Potvarkiais apibrėžtos administ-
racinės nuostatos buvo labai išplėstos ir ska-
tino biurokratinio kontrolės mechanizmo
augimą. Palyginus su ankstesnėmis direkty-
vomis, direktyva Nr. 1/68, nepaisant prag-
matiškai glausto jos turinio, buvo dar ir per-
dėm nuspelvinta ideologiškai.

Iš tikrųjų direktyva Nr. 1/68 jai skirtą
funkciją atliko ne iš karto patenkinamai, nes
jau 1969 m. kovą Mielke guodėsi, kad prak-
tiškai ji bus vykdoma tik formaliai, naujai
apibrėžiant ND kategorijas. Po dvejų metų
jis padarė labai kategoriškas išvadas apie ND
darbo kokybę ir jų naudingumą. Direktyva
Nr. 1/68 nepadėjusi pasiekti „taip reikalin-
gos ND sistemos turinio kvalifikacijos“, o jo
„trumpalaikis pakeitimas“ yra siektinas. Dar
1972 m. jis teigė, kad „dabar, kaip ir anks-

čiau, yra didelių trūkumų ir silpnų vietų“. Tik 1975 m. ministras konstatavo (nors dar
ir „esą didelių trūkumų ir silpnų vietų“), kad
su direktyva Nr. 1/68 siejami lūkesčiai „ne-
abejotinai“ ir „su kaupu“ išsipildė. Bet ka-
dangi svarbiausia jos nuostata, teigianti, jog
VSM darbas galėjęs plačiai išsišakoti gyven-
tojų sluoksniuose, buvo klaidinga, tai ir ši
ketvirtoji pagrindinė direktyva galiausiai li-
ko tik silpnas valdymo taisyklių rinkinys.
Ypač apvylė lūkesčiai, susiję su VSD. Dėl
neapibrėžto šios kategorijos santykio su ND
statusu reikėjo normas pakeisti. 1975 m.
gruodį Mielke pradėjo tai daryti.

Paskutiniąją keturiasdešimtį metų Vals-
tybės saugumo tarnybos istorijoje darbo su
ND direktyvą turėjo parengti Centrinė ana-
lizės ir informacijos grupė (CAIG) ir Aukš-
toji VSM teisės mokykla. Mokslo žinios ir
operatyvinė patirtis turėjo garantuoti nepa-
prastai aukštą direktyvos lygį ir drauge suteikti
jai „kiek įmanoma praktinės instrukcijos po-
būdį“. 1977 m. pabaigoje buvo pateiktas pir-
mas jos projektas. Jo svarstymai baigėsi
1978 m. Tiesa, Mielke direktyvą Nr. 1/79 pa-
sirašė – be aiškios priežasties – tik 1979 m.
gruodį. Ji įsigaliojo 1980 m. sausio 1 d.

Direktyva Nr. 1/79 panaikino kiekybinę
ankstesnių direktyvų orientaciją ND/VSD
struktūros atžvilgiu ir pabrėžė kokybiškai
„aukštą visuomeninį ir politinį-operatyvinį
veiksmingumą“. Dabar daugiausia dėmesio
buvo skiriama reikalavimui rinkti „svarbią
operatyvinę informaciją“. ND kategorijos iš
esmės liko tos pačios, tik dvi jų (NDI ir
NDP) buvo sujungtos į vieną – gynybos
neoficialus darbuotojas ryšiams su priešu
(NDA). Be to, reguliariai gaunantys atlygi-
nimą ND buvo priskirti savarankiškai „eta-
tinių“ ND kategorijai (END). Nepaprastai
didelę reikšmę įgavo darbas su ND, ypač bu-
vo akcentuoti auklėjimo klausimai. Tai liu-
dija ketinimą iki šiol apgailėtinaai žemą ope-
ratyvinio darbo lygį pakelti taip, kad neofi-
cialūs darbuotojai Valstybės saugumo minis-

terijai pateiktų kur kas daugiau išties naudingos informacijos. Taip pat buvo sugriežinti daugelis operatyviniams darbuotojams keliamų reikalavimų; pavyzdžiui, nuo šiol susitikimai turėjo vykti tik konspiraciniuose butuose. Kita vertus, ši direktyva patvirtino įprastą operatyvinę praktiką: ND pranešimai dabar jau „daugiausia“ turėjo būti raštiški, o anksčiau to galima buvo atsisakyti tik „išimties atveju“.

Pretenzingi apibrėžimai irgi atsirado dar rengiant direktyvos projektą. Be direktyvos Nr. 1/68 nustatyto „ND parengiamojo etapo“ – fazės iki verbavimo, čia dar įrašyti „reikalavimų pavyzdžiai“, kuriuose nurodomos tiksliai atliktinos užduotys ir konkretūs lūkesčiai, susiję su ND. Įtraukus į operatyvinį darbą vadovaujančius VSM darbuotojus, atsirado ypatingas akcentas: darbas su ND vadovui reiškė „pagrindinę sudedamąją“ jo vadovavimo veiklos dalį. Dėl išskirtinės reikšmės, kurią VSD suteikė direktyva Nr. 1/68, dabar lyg ir nebuvo galima nuo jų [VSD. – *Vert.*] visiškai atsiriboti, tačiau jų vaidmuo jau buvo gerokai sumenkintas. Šioje direktyvoje jie apibūdinami tik kaip „vertingas operatyvinės bazės išplėtimas“, nes jie turėjo bendradarbiauti atliekant tam tikras užduočių dalis. Apskritai direktyva Nr. 1/79 yra mėginimas koreguoti raidos procesą, prasiėdusį drauge su direktyva Nr. 1/68 siekiant, kad ND/VSD sistema būtų veiksminga, kryptingai informatyvi ir lankstesnė.

Iki Valstybės saugumo ministerijos įpėdinės – Nacionalinės gynybos tarnybos išformavimo daugiau nebuvo išleista jokių naujų ND direktyvų, netgi nebuvo planuojama. Užtat vykdymo instrukcijose atsirado įvairių administravimo patobulinimų.

Apskritai vėlesnėse direktyvose galima įžvelgti mėginimą VSM vadovybės keliamus operatyvinio darbo reikalavimus suderinti su etatinių darbuotojų praktine patirtimi. Dabartinei naujai direktyvos formuluotei didelę reikšmę turėjo normų laikymosi ir nu-

krypimo nuo jų analizė. Šis abipusis ryšys ypač direktyvą Nr. 1/79 labai priartino prie tikrovės; tam turėjo įtakos nepaprastai išplėsti administraciniai ir kitokie kontrolės mechanizmai. Vargu ar čia dar liko „niekieno zonų“. Keletas ankstesniųjų direktyvų ideologinių ar net pragmatinių naujovių – vyriausieji slaptieji informatoriai (1953 m.), visuomeniniai saugumo darbuotojai (1968 m.) ar galiausiai etatiniai ND (1980 m.) – su jomis siejamų lūkesčių nepateisino. Jos liudija norą eksperimentuoti su *šiuo* operatyviam darbui skirtu valdymo įrankiu, kuriuo kitados buvo penkios ND direktyvos.

PRAKTINĖS PROBLEMOS

Valdybos atliekamų tyrimų metu diskutuojama klausimu, koks yra valdybos darbo atlikimą reglamentuojančių normų, kurių sąlygos ir padariniai yra priešingi vieni kitiems, tarpusavio santykis. Thomas Ellweinas tvirtai laikosi nuomonės, jog VFR valdybai etalonas nėra identiškas nustatytoms normoms. Valdybos veikloje daug norminių skaičių, taisyklių ir jų vykdymo pažeidimų. Taisyklių gausa valdybos veiklai faktiškai nesuteikia galimybės disponuoti didesne laisve žemesniame lygyje, nes neįmanoma paisyti visų normų. Priešingai, tada atsiranda sąstingis.

Šį įvertinimą patvirtino Dirko Scherpo darbas apie policijos bendradarbiavimą su V-asmenimis (VA) Hesene. Pernelyg formalizuojant darbo eigą, VA darbas tapęs sunkesnis, nes per daug panaudojamas vidaus aparatas. Scherpo teigimu, tik pusė VA vadovų buvo pasirengę savo veikloje „visiškai“ pritaikyti VA direktyvas. Buvęs „nepatenkinamas praktinis įgyvendinimas“; tas instrumentas buvęs nelankstus. Nors darbas su V-asmenimis arba juos saistančių direktyvų pobūdis negali būti toks pat kaip VSM, tačiau Valstybės saugumo tarnybos operatyvinių darbuotojų elgseną galima patikrinti panašiais būdais.

Svarbus VSM direktyvų praktinės veik-

los rodiklis yra nukrypimų nuo atskirų normų išsiaiškinimas; tokių normų, kurios, nors ir galiojo kaip privalomos ir dėl to „tiksliai“ vykdytinos, tačiau operatyvinėje praktikoje turėjo skirtingą reikšmę. Savaime suprantama, VSM svarbiausia buvo neoficialių darbuotojų pasirengimas ir gebėjimas gauti tinkamą ir jai rūpimą informaciją. Šis reikalavimas nurodomas kaip norma siauresne prasme. Visi kiti reikalavimai, numatantys administracinę arba operatyvinę veiklą, yra laikomi normomis plačiaja prasme.

Valstybės saugumo tarnybai svarbiausia buvo sąmoningas asmenų, įvestų kaip ND, *pasirengimas* konspiratyviai bendradarbiauti. Nors nukrypimai nuo šios normos buvo labai reti, tačiau jų pasitaikydavo – ypač šeštajame dešimtmetyje. Tokios „neišmanėlių“ ND bylos, kurios būdavo aptinkamos VSM planinės kontrolės metu, turėjo tipišku bruožų: paprastai jose būdavo nedaug ir tik žodžiu, o vėliau operatyvinio darbuotojo raštu pateiktų informacinių pranešimų, kurie nesutapdavo laiko atžvilgiu, būdavo menkaverčiai ir akivaizdžiai prasilenkdavo su kontrolės normomis. Tokius fiktyvius „ND įvykius“ beveik ištisus metus daugiausia pranešinėdavo labai jauni operatyviniai darbuotojai. Nuolat griežtėjant VSM kontrolės sistemai, vėlesniais metais būdavo atskleidžiama vis daugiau klaidų.

Kalbant apie reikalavimą, kad ND teiktų operatyviniu atžvilgiu reikšmingą informaciją – tai norma siaurąja prasme, – pastebimi nukrypimai, susiję su pranešimų pateikimu. Ir čia rasta trūkumų, atsiradusių ankstesniais metais. VSM vadovybė skundėsi, kad pranešimuose dažniausiai pasitaiko „bendro pobūdžio“ teiginių, kurie daugiausia atspindėję tik gyventojų nuotaikas. Ne mažiau nei 90 proc. 1957 m. gautos informacijos (ne tik ND) buvo laikoma netinkama naudoti. Dar 1972 m. Mielke pareiškė, kad „pagrindinė problema“ yra nepakankamas operatyvinės informacijos reikšmingu-

mas. Informacijos kiekis kartais būdavo vertinamas labiau nei jos kokybė. 1974 m. liepą Mielke teigė, kad „skaičiais išreikštos informacijos kiekis“ vis dar atlieka „svarbų vaidmenį“. Operatyviniai darbuotojai vis labiau ėmė vertinti žodinius ND pranešimus, todėl direktyvoje Nr. 1/79 į tai irgi buvo atsižvelgta. Bet prieš tai šis pranešimų būdas kaip nukrypimas nuo normos buvo dar kartą apsvarstytas. Dėl to Mielke 1988 m. spalį pareiškė, kad faktas, jog ND vadovaujantys darbuotojai informaciją raštu dažniausiai pateikia tik vėliau ir šiaip sudarinėja protokolus iš atminties, didina pavojų, „kad ND informacija bus atgaminama neobjektyviai ir atsiras subjektyvaus atspalvio vertinimų“.

Operatyvinio darbo normos platesne prasme VSM buvo suvokiamos kaip didelę reikšmę turinčios normos. Be to, buvo vertinamas ir praktinis direktyvų svarbumas. Ministro pavaduotojas Martinas Weikertas 1957 m. kovą kolegijos posėdyje pasakė, kad „didžiausia blogybė“ esantis tas faktas, jog direktyvos Nr. 21 „nepakankamai laikomasi ir nepakankamai kontroliuojama, kaip ji įgyvendinama“. Mielke 1961 m. sausį, turėdamas galvoje direktyvą Nr. 1/58, konstatavo, „kad tarnybos padaliniai teisingai skirtų užduočių ir įsakymų dažnai neatlieka“. Viename brigados 1962 m. rugpjūčio mėn. raporte apie Neubrandenburgo apygardos administraciją pažymima, kad „tarnybinė instrukcija [sic] Nr. 1/58 naudojama nekūrybiškai“. ND vadovaujančiųjų darbuotojų suformuluotos perspektyvos dėl ND kandidatų tėra „svajonė“, renkantis šiuos kandidatus „nepakankamai“ atsižvelgiama į jų savybes, jie beveik netikrinami. Daroma išvada: „Apie direktyvoje Nr. 1/58 reikalaujamų principų ir kiekvieno ND kokybės reikalavimų įgyvendinimą negali būti nė kalbos“. Panašus ir 1963 m. spalio mėn. brigados raportas apie Frankfurto prie Oderio apygardos valdybą: gerų užverbavimo atvejų pasitaiko labai retai, ND tinklo veiksmi-

gumas neatitinkas reikalavimų, o galintis funkcionuoti VSI tinklas dar turi būti tobulinamas. Darbas su ND ir bylomis parodęs, kad ateityje „didžiausias dėmesys“ turi būti skiriamas „nuodugnesniam“ direktyvos Nr. 1/58 „pažinimui“.

1972 m. liepą Mielke pabrėžė, kad kandidatų „išaiškinimas vyksta kartais dar paviršutiniškai“, ND instruktuojami nesilaikant reikalavimų, pastangos juos „nuosekliai kontroliuoti“ tėra „pretekstas rimtai kritikai ir galiausiai nerimui“. Direktyvoje Nr. 1/68 išdėstytiems nurodymams reikia skirti „kur kas daugiau dėmesio“. 1974 m. liepą jis pareikalavo „nepakančiai reaguoti į visus konspiracijos pažeidimus“, nes susitinkant nekonspiraciniuose butuose atsiranda „baustinių“ direktyvos Nr. 1/68 „pažeidimų“, kuriems esą „metas padaryti galą“. Jis pabrėžė „dar kartą esąs visai įsitikinęs, kad praktiniame ND/VSD darbe reikia labiau nei anksčiau stengtis drausmingai įgyvendinti direktyvą Nr. 1/68 ir daugiau nepažeidinėti joje iškeltų elementarių reikalavimų“. O dėl to, kad ND tinkle yra daug VVSP narių, kurie galėjo „įsipareigoti“ būti „ND tik motyvuotais išimties atvejais“, Mielke 1975 m. gruodį įvykusiame centro vadovybės seminare klausė, „kodėl tos srities įsakymai ir nurodymai šitaip ignoruojami“. Toliau Mielke aiškino, kad direktyvoje Nr. 1/68 pateiktos ND verbavimo normos „pagaliau turi būti visur vykdomos“, nes reikalavimų pavyzdžiuose yra „rimtų praleidimų“. Paieškai, pasirinkimui ir patikrinimui esą turi įtakos tai, kad „pageidaujama priimama kaip tikra“. 1981 m. balandį įvykusiame centro tarnybos konferencijoje jis konstatavo, kad kandidatai „nepakankamai nuodugniai“ ištiriami, jų patikrinimas esąs paviršutiniškas ir „nepakankamai“ dokumentuotas, „daugybė“ susitikimų vyko nekonspiraciniuose butuose, ND pranešimų patikimumas netikrinamas. Dėl to jis vėl pareikalavo „nuosekliai vykdyti mano direktyvoje Nr. 1/79 iškeltus reika-

lavimus, kurie kaip ir anksčiau visiškai galioja“. 1982 m. spalį įvykusiame centro tarnybos konferencijoje Mielke darbą su ND vadovais apibūdino kaip „dar neefektyvų“; pasak jo, nustatyti reikalavimų pavyzdžiai esantys netgi „labiau nediferencijuoti“. Jis aiškino, kad „visose apskričių žinybose būtina dar nuosekliau ir kūrybiškiau įgyvendinti mano direktyvą dėl darbo su ND“. Galiausiai 1988 m. spalį Mielke pabrėžė, kad turi būti verbuojami tik tie kandidatai, „kurie visiškai tinka pagal mano direktyvos Nr. 1/79 kriterijus“, tada bendradarbiavimas bus rezultatyvus.

Šie vertinimai rodo, kad dirbant su ND visais laikais, įvairiais lygiais ir įvairiais aspektais buvo didesnių ar mažesnių nukrypimų nuo normos, tarp jų dažniausiai pasitaikydavo tokie: VVSP narių verbavimas, nepakankamas verbavimų tikslingumas, nepatenkinamas kandidatų „išaiškinimas“, operatyviniu atžvilgiu menkas gautos informacijos reikšmingumas bei susitikimai nekonspiraciniuose butuose. Žinoma, šeštajame dešimtmetyje normų pažeidimų buvo kur kas daugiau negu devintajame dešimtmetyje, tačiau ir tuo metu pasitaikė žymių nukrypimų: beveik kiekvienoje tarnybinėje konferencijoje, vadovybės seminare ar gamybiniame pasitarime būdavo minimi įvairūs nusižengimai ir reikalaujama geriau laikytis normų. Šį įspūdį sustiprina faktas, kad valstybės saugumo ministras, turėdamas Centrinės analizės ir informacijos grupės (CAIG) ir apskričių valdybų kontrolės grupių darbo analizę, pats išnagrinėjo šiuos klausimus. Kad normatyvinės užduotys ir operatyvinė praktika būtų buvę maždaug tolygūs, negali būti nė kalbos. Ką tai reiškė atskirų tarnybinių padalinių mastu arba visuomeninėse ar valstybinėse srityse, turės atsakyti būsimieji tyrimai.

Nukrypimų nuo normų įveikimas skatino kurti vis labiau diferencijuotą VSM kontrolės sistemą. Ji aprėpė visas grandis, pra-

dedant „raportų sistema“, toliau – „darbo planų tvirtinimo sistema“ ir baigiant tarnybinėmis konferencijomis ir susirinkimais, taip pat „gilumine kontrole“ – šis terminas reiškia „kontrolės priemonių visumą“, – kuria buvo „siekiama įgyvendinti svarbiausias politinio-operatyvinio darbo ir vadovaujančios veiklos užduotis“. Visa tai padėjo susidaryti „išsamų vaizdą“. Be to, buvo vykdomos neplaninės, tačiau iš anksto žinomos kontrolės priemonės, kurios „turėjo didžiulę įtaką politinio-operatyvinio darbo gerinimui“. Dar buvo ir „vienetinės kontrolės sistema“, daugiausia taikoma pavieniams darbuotojams; buvo tikrinama, kaip jie rengiasi susitikimams, taip pat tikrinamos jų darbo bylos. Tokie kontroliniai patikrinimai vykdavo planingai, pasirinktinai ir, svarbiausia, neperspėjus iš anksto. Kiekvienas operatyvinis darbuotojas turėdavo to tikėtis. Vadovai ir informacijos vertintojai irgi turėjo nuolatinės kontrolės teisę. Kaip jau minėta, ja naudojosi CAIG darbo grupės, taip pat apygardų valdybų kontrolės grupės, kurioms buvo pavesta operatyvinio darbo analizė.

Galiausiai Potsdamo apygardos valdybos vertinimo ir kontrolės grupės 1986 m. kovo mėn. pranešimas apie „neeline“ laikomą Naueno apskrities žinybą vaizdingiau iliustruoja tipišką kontrolės aktą. Pranešimo pradžioje teigiama, kad vertas pagyrimo ND ryšiams su priešu (NDP) verbavimų skaičius, dėl kurio Nauenas tarp visų apskričių tarnybų užima antrą vietą. Tačiau informacijų gaunama vidutiniškai. „Esminės planinės užduotys“ esą realizuotos; ND ryšių konspiracijai užtikrinti (NDK) yra per daug, o vadovaujančiųjų ND skaičius labai mažėja. Turi būti patikrinta, kodėl yra tiek daug ND, su kuriais nebuvo susitinkama. ND įsiskverbimas į jam pavestą sritį yra garantuotas, tačiau tebėra saugumo spragų kai kuriose liaudies ūkio srityse. Verbuoiant nusižengta direktyvai Nr. 1/79. Tikrintinas vienas ND „saugumo rizikos“ atžvilgiu.

IŠVADOS

Normos ir praktikos ryšys darbe su neoficialiais darbuotojais buvo labai glaudus. VSM operatyvinį darbą reguliavo tankiu tinklu normų, kurios turėjo būti „tiksliai vykdomos“. Vis didėjantis normų kiekis direktyvose rodė pastangas gerinti operatyvinę praktiką ir kelti operatyvinį lygį. Kita vertus, nukrypimai nuo normų turėjo būti apribojami arba į juos turėjo būti atsižvelgiama lanksčiai sureguliuojant normas. Tačiau operatyvinį darbą tai galėjo skatinti tik iš dalies, pavyzdžiui, suskirstant ND verbavimo procesą atskiromis atkarpomis arba kontroliuojant tam tikrus „išaiškinimo“ arba verbavimo proceso žingsnius. Sykiu padidėjo formalizmas ir buvo plačiau panaudojamas vidaus aparatas, todėl atsirado itin didelė reguliavimo sistema. Tai instrukcijos, reikalavimai visiems susitikimams, kurie turėjo vykti konspiraciniuose butuose. Dėl to praktikoje atsirado didelių nukrypimų nuo normos, nes ne visos jos buvo tikroviškos arba nebuvo galima jų tiksliai laikytis, kai norėta išvengti operatyvinio darbo sąstingio. Priešingai, pirmenybė buvo teikiama svarbiems tikslams, informacijos gavimui arba tam tikrų sričių saugumo užtikrinimui. Valstybės saugumo tarnyba savo direktyvomis stengėsi lanksčiau reaguoti į operatyvinio darbo praktiką, netgi šiek tiek sušvelnino kai kuriuos reikalavimus, tačiau padidino kitus ir – kaip atsitiko su direktyvos Nr. 1/79 įdiegimo instrukcija – nuolat plėtė administracinių taisyklių rinkinį. Neišsprendžiama valdymo priemonės – darbo su ND direktyvos – problema buvo ta, kad ja buvo siekiama gerinti operatyvinį darbą ir priversti laikytis normų, tačiau šis instrumentas tuo pat metu ir slopino operatyvinį darbą; nuolatiniai nukrypimai nuo normų buvo neišvengiami.

Iš vokiečių kalbos vertė *M. Jakimavičienė* ir
S. Vingienė